

МОВА І КУЛЬТУРА У КОНТЕКСТІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ В НАУКАХ ПРО ЛЮДИНУ

Надія Андрейчук

Національний університет «Львівська політехніка»

(вул. С. Бандери, 12

, м. Львів, 79000)

Аргументовано можливість застосування категорії життєвого світу людини як ключового поняття для здійснення системного дослідження Homo Lingualis. Зроблено спробу обґрунтувати методологічні основи, адекватні для дослідження взаємодії мови і культури у процесі людинотворення.

Ключові слова: життєвий світ людини, системний підхід, мовнокультурний код.

Понад два тисячоліття тому філософія проголосила людину мірою всіх речей проте і сьогодні цю «міру» недостатньо визначено. Об'єм відомостей накопичених різними дисциплінами і субдисциплінами та науковими напрямками, доволі великий, однак можна говорити радше про часткові образи людини, ніж про цілісну концепцію її розуміння. Ще до XIX століття, коли Огюст Конт увів термін «соціологія», наука про людину була єдиною. Лише згодом вона стала „розмножуватись поділом” і породила цілий сонм вузьких дисциплін. Складність такого об'єкта, як людина, є очевидною, отож початково диференціація знання була необхідною і корисною. Але на певному етапі актуалізується потреба в синтезі і уже до середини XX століття набирає сили тенденція до об'єднання пізнавальних зусиль різних наук. Виникають численні «гібридні дисципліни», що відображають нову антропологічну перспективу. Теоретичне підґрунтя вивчення людини забезпечує філософська антропологія, для якої важливими є не лише дані деякої науки, але й результати їхньої взаємодії. Стає очевидним, що цілісна концепція людини може бути побудована лише за умови інтегративного підходу, що передбачає створення відповідної методологічної бази, методів вивчення матеріалу та метамови його опису. Методологічною

основою дослідження може стати принцип системного осмислення феноменів людського буття в їхній багатовимірності.

Серед усіх наук, що вивчають форми і закономірності людської діяльності, а також її продукти і смисл, важливе місце займають науки про мову. Витоки зацікавлення сучасного мовознавства образом людини виявлено ще у працях В. фон Гумбольдта, котрий запропонував оригінальну (навіть за мірками сьогодення) лінгвофілософську концепцію і поставив нові завдання перед мовознавцями. Вивчення мови за Гумбольдтом не містить у собі кінцевої мети, а разом з іншими гуманітарними науками слугує меті пізнання людиною себе. Акумулюючи у собі творчий потенціал народного духу, мова слугує ідеальною формою прояву буття, ідеальним втіленням його творчої енергії, знаковим репрезентантом і сутнісним смислом життя [1]. Видається, що саме таке розуміння мовних студій лежить в основі антропоцентричної парадигми сучасної лінгвістики, у якій можна виокремити кілька взаємопов'язаних шляхів формування та упорядкування знань. Вони визначаються головним об'єктом дослідження – *Homo Lingualis*. Основні програми можна узагальнити так: 1) дослідження екзистенційної (властивої лише людині) «мовної свідомості», що представлена творчою активністю інтуїції, продуктивною уявою, символічними формами, здатністю наочно-гностичного та мовного моделювання (як мова «живе» у людині); 2) встановлення ролі мови в конституванні людського буття (ціннісно-смислового універсуму) в певному ціннісно-адаптованому варіанті, (як людина пізнає світ через мову); 3) вивчення мови як основного чинника буття людини в ракурсі потенцій і практичних реалізацій для забезпечення діяльності соціуму (як людина ідентифікує себе через мову); 4) вивчення форм втілення мовної свідомості, що впливають з комунікативних функцій, котрі визначають доцільність цих форм (як людина «омовнює» дискурси) [2].

Беручи за основу твердження, що *Homo Lingualis* є однією з головних іпостасей людини, а чимало явищ людського буття описано з допомогою змістовного інтегруючого поняття *життєвий світ людини* (ЖСЛ), мету цього дослідження можна визначити так: виокремити головні, з можливості використання категорії ЖСЛ як ключового поняття для здійснення системного дослідження *Homo Lingualis* і зробити спробу обґрунтувати методологічні основи, адекватні для дослідження взаємодії мови і культури у процесі людинотворення.

У трансцендентально-антропологічній інтерпретації ЖСЛ можна розглядати як особливу інтерсуб'єктивну реальність, що становить суть процесу людинотворення, і де забезпечується перетворення стихійності людського існування у здатність об'єктів бути «почутими», сприйнятими на рівні культури, у сфері їхнього практичного й духовного освоєння, а також культурно-символічної репрезентації у мові [3]. Таке визначення об'єкта аналізу передбачає застосування системного підходу як однієї з форм міждисциплінарного загальнонаукового методологічного знання. Термін „системний підхід” охоплює велику групу методів, з допомогою яких ЖСЛ може бути описаний як сукупність взаємодіючих компонентів. Основна функція опису ЖСЛ як системи полягає в інтеграції інформації про нього, а головне завдання – вироблення відповідної теоретико-пізнавальної технології його вивчення. Системний підхід дає змогу вбачати спільність соціокультурних та мовних явищ, що забезпечує можливість взаємообміну ідеями і пізнавальними можливостями відповідних наук.

На думку Ю. С. Степанова, система слугує єдиним цілим, що домінує над його частинами і складається з елементів та відносин, що їх пов'язують. Сукупність відносин між елементами системи утворює її структуру. Отож правомірно говорити про структуру системи. Сукупність структури та елементів становить систему [4, с. 15 – 16]. ЖСЛ можна розглядати як систему, де кожний елемент позначає певний вид життєдіяльності у його співвіднесенні з культурним універсумом. Цілісно-системне осмислення ЖСЛ фіксує сукупність характеристик системи світу загалом як середовища існування людини і відображає специфічні уявлення про системні параметри та власне спосіб «влаштування» світу як системи, а, отже, і про закони його функціонування і про правила існування у ньому. Номо Lingualis забезпечує моделювання ЖСЛ через омовнення образів світу (мовна свідомість), омовнення ієрархії знань (мовна когніція), омовнення дискурсів (мовна творчість), особистісний потенціал (мовна особистість), дослідження яких забезпечують перелічені вище програми лінгвістичних досліджень.

ЖСЛ як середовище «почутості буття» є об'єктом вивчення у філософії, психології, культурології і лінгвістиці. Опора на принципи системного підходу дає змогу забезпечити інтеграцію знань накопичених у цих науках для представлення ЖСЛ як цілісної системи зі специфічним характером структурних і функціональних співвідношень, взаємозв'язків і взаємодій різних його складових. У свою чергу, ЖСЛ може слугувати тим стрижневим поняттям, яке може забезпечити синтез сучасного „практичного знання” про людину засобами синергетики. Такий синтез неможливий без урахування здобутків культурології, оскільки багатогранність людини співвідноситься з багатогранністю культури.

З системно-синергетичної точки зору культура є відкритою системою, поміщеною у певне середовище, з яким вона обмінюється речовиною, енергією та інформацією [5, с. 21].

Будь-яка інформація, що надходить із зовнішнього середовища, у процесі інтерпретації видозмінюється, оскільки проходить через фільтр картини світу, що розміщує нову інформацію в систему «екрана знань», тобто в контекст життєвого досвіду людини. Адаптивно-орієнтаційну функцію, що реалізується у вигляді системної картини світобудови (картини світу) і досвіду орієнтації у світі, виконує культура. Фактично культура, як неперервний механізм смислотворення, є механізмом організації ЖСЛ. З семіотичної точки зору концепт культури можна розглядати як кореферентний з концептом семантичного універсуму стосовно визначеної соціально-семіотичної спільноти [6, с. 66]. Можна зробити припущення, що одиниці культури є одиницями семантичного, зокрема культурно-семантичного універсуму. Якщо розглядати цей універсум як знакову систему, то можна стверджувати, що вона носить характер континууму, тобто є зв'язною сукупністю об'єктів, відмінності між якими мають градуальний (ступеневий) характер і визначаються місцем об'єктів у цій сукупності [7]. Виділення та опис таких об'єктів забезпечує концептуальне членування культури на окремі одиниці, які функціонують як інтегровані частини певної системи.

Одна з перших згадок (1945) про «одиницю культури» належить М. Херсковіцові – відомому американському антропологові, одному з учнів і послідовників Ф. Боаса. З того часу на цю роль було висунуто близько 50-и різних термінів і понять, зокрема *елементи, характерні риси, звички, ідеї, вірування, цінності, норми, символи, мему* [8, с. 56 – 57]. Оскільки одиниці культури неоднорідні за своєю природою і сутністю, М. Стюарт-Фокс згрупував їх у три категорії: 1) ті, що репрезентують матеріальну культуру; 2) ті, що представляють варіанти культурно-детермінованої поведінки; 3) ті, що слугують «інтелектуальною» характеристикою культури [8, с. 57]. Одиниці культури є сьогодні об'єктом зацікавлення лінгвокультурології – наукової дисципліни, «предметом вивчення якої є репрезентація у мові фактів культури, своєрідним продуктом якої є так звана лінгвокультура» [8, с. 16]. Головною одиницею лінгвокультурології М. Алефіренко вважає лінгвокультурему. Позначувальним культуремою є мовний знак у його білатеральній єдності, а позначуваним – іменована реалія: номінований фрагмент дійсності, предмет чи ситуація [8, с. 128]. Автор Ф. Поятос визначає культурему як «частку культурної діяльності, котра сенсорно чи інтелектуально сприймається (apprehended) у знаках з символічною цінністю, котрі можуть розділятися на дрібніші одиниці або сполучатися у більші» [9, с. 314]. При цьому він зазначає, що дослідник культури повинен намагатися дотримуватися трьох вимірів семіотичного аналізу: прагматичного, коли спостерігають за поведінкою індивідів та груп через знаки з символічним навантаженням (with symbolic values); семантичного, який зосереджено на

культурних виразах і схемах поведінки (expressions and behaviours) з точки зору їхньої сигніфікації; синтаксичного, коли досліджується відношення між цими схемами поведінки або знаками і способи їх поєднання у системи і класи [9, с. 314].

На думку В. М. Телія, стати на шлях лінгвокультурологічного аналізу – означає передусім довіритися презумпції культурно-мовної компетенції носіїв мови, котра слугує важливою складовою культурно-мовної ідентичності. Другий крок на цьому шляху – конструювання об'єкта дослідження лінгвокультурології, до предметної області якої входять дві різні, але інтерактивно пов'язані семіотичні системи – мова і культура. Тому у конструюванні об'єкта лінгвокультурології повинні бути передбачені дві «антени». Перша має слугувати для виділення в об'єкті тієї інформації, котра свідчить про культурну значущість мовної сутності. Друга – для розпізнавання сигналів про способи референції до предметної області культури. Це розпізнавання носій мови здійснює з огляду на культурні пласти мовного об'єкта, що належать її кодам, симболарію, змісту концептів культури, що разом утворюють той чи інший просторово-часовий її тезаурус. Саме на основі такого принципу конструювання об'єкта, коли у ньому виділені культурно-інтерпретована зона і зона культурно-інтерпретативна, маємо змогу дослідити й описати семіотично негомогенну інтеракцію мовних знаків і знаків «мови» культури [10, с. 21].

У цій статті для визначення одиниці культури пропонується взяти за основу такі два твердження: 1) ЖСЛ розкривається через приєднання феноменів людського буття до смислів людської діяльності; 2) надання смислу будь-якій людській дії чи вчинкові є діянням культури. Отже, можна визначити сукупність смислів і їхніх комбінацій, які містяться у будь-якому предметі життєдіяльності людини, як *код культури*. Застосування терміна *код* на позначення основної одиниці дослідження уже встановлює певний місток між антропологією та семіотикою. Представники сучасних антропологічних студій визнають, що вивчення культур і суспільств включає аналіз знакових систем, (виділення авторки статті), якими послуговуються члени цих суспільств для спілкування та інтерпретації свого досвіду [11, с. 31].

Термін *код* вперше введено в семіотику Фердінандом де Соссюром в його 3-му курсі лекцій в університеті в Женеві 28 квітня 1911 року. Його вжито як синонім до *langue*. В узагальненому значенні репертуару сигналів *код* живають в інформаційній теорії Шеннона. Семіотичну „Теорію кодів” розроблено У. Еко [11, с. 123 – 124]. У семіотиці виділяються екстенціональне та інтенціональне визначення кодів. У першому випадку розрізняють вузьке і

широке значення терміна. У вузькому значенні він стосується сфери людської комунікації і обмежується антропосеміотикою. Однак, на переконання Леві-Строса, феномени мови і культури мають спільну природу, отож існує «універсальний код», що може відображати спільні властивості мовних і культурних структур. У широкому значенні термін *код* застосовують не лише щодо семіотики комунікації, але й щодо семіотики сигніфікації загалом.

Досліджуючи поняття *код культури*, В. Красних розглядає його як сітку, яку культура «накидає» на оточуючий світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його [12, с. 232]. На її думку, коди культури «кодують» найдавніші архетипні уявлення людини і є універсальними за своєю природою. Однак їхні прояви у кожній культурі є національно детерміновані. Автор виділяє шість основних кодів культури: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний, духовний [12, с. 232 – 233]. Ці коди є взаємопов'язаними і реалізуються в певних типах метафор. Фактично вона розглядає коди культури лише у їхніх вербальних модусах: у мовній свідомості та проявах у дискурсі. Власне кажучи, питання визначення кодів культури можна вважати одним із найсуттєвіших для „з'ясування відносин” лінгвістики і семіотики. На перший погляд семіотика не визнає пріоритету лінгвістики, наполягаючи на специфічності знаків та організацій, встановлених усередині немовних семіотичних систем, у той час як семіотику вважають безпосередньо пов'язаною з методами лінгвістики. Насправді, і це чітко виявляється в області візуальних семіотичних систем, семіотика експліцитно постулює, що природні мови є посередниками у процесі прочитання означуваних, що належать до немовних семіотик (зображення, живопис, архітектура тощо) [13, с. 529]. Автори А. Ж. Греймас та Ж. Курте називають природні мови і природні світи макросеміотиками. Щодо цього природні світи вони розуміють як «природу», усвідомлену «культурою», що робить їх відносними і дозволяє застосувати до них термін «світ» у формі множини. Необхідно врахувати наступне. По-перше, між макросеміотиками існують кореляції, зокрема твердження, що природний світ можна перекласти на природну мову, слід інтерпретувати як відповідність, котру можна встановити між одиницями двох типів семіотик. Феми природного

світу (термін запропонував французький лінгвіст Б. Потье для позначення розпізнавальної ознаки плану вираження, на противагу «семі») відповідають, в плані фігуративному, семам природних мов. По-друге, твердження про те, що природні мови є єдиними, на котрі перекладаються інші семіотики (в той час, коли зворотнє є неможливим), пояснюються двома міркуваннями: 1) тією обставиною, що фігури природного світу семантично закодовані в природних мовах; 2) лише природні мови здатні лексикалізувати і маніфестувати абстрактні семантичні категорії (або універсалії), які в інших семіотиках взагалі залишаються невираженими [13, с. 531 – 532]. Отже, семантика мовних знаків є «мовою культури», а основними одиницями цієї мови є мовнокультурні коди, які формуються у процесі моделювання світу свідомістю людини на різних етапах культурної історії, результатом якого є формування життєвого світу людини. Ці коди є результатом різних способів цілісно-системного осмислення і відчуття «будови» світу і характеру своєї «присутності» у ньому і є своєрідною «проекцією світу на свідомість». Акт мовного кодування за самою суттю має об'єктивуючий характер, оскільки дає змогу відобразити цю проекцію у конкретних смислових «предметах». Мовнокультурні коди «розпредмечуються» в процесі комунікації і забезпечують передумови комунікації, а їхнє оформлення відіграє визначальну роль у формуванні національно-культурного простору.

Наголосимо, що принцип осмислення феноменів людського буття в їхній багатовимірності вимагає системного підходу, який є своєрідною реакцією на тривалий процес диференціації наукового знання. Однак це не означає, що системний підхід – синонім інтеграції. Він лише передбачає інтеграцію знань з метою подолання недоліків вузького спеціалізованого підходу і суб'єктивізму в інтерпретації явищ. Він дає змогу побачити прогалини у знаннях про певний об'єкт. Якщо таким об'єктом є людина, зокрема в іпостасі *Homo Lingualis*, то моделювання цілісного образу об'єкта передбачає, передусім, взаємообмін ідеями та пізнавальними можливостями мовознавства і культурології. Системна реконструкція мовнокультурного універсуму як процесу і результату

смислотворення забезпечує конкретизацію уявлень про відображення функціональних проявів життєвого світу у монокультурних кодах.

1. *Алефиренко Н. Ф.* Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка: учеб. Пособие. – М.: Флинта: Наука, 2009. – 288 с.
2. *Андрейчук Н. І.* Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики: ідеологія і програми досліджень // Лінгвістичні студії: Зб. наук. праць. Випуск 17 / Укл.: Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – С. 273 – 278.
3. *Андрейчук Н. І.* Категорія життєвого світу людини у філософській та лінгвофілософській антропології // Нова філологія. Збірник наукових праць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2009. – № 33. – С. 91 – 96.
4. *Греймас А. Ж., Курте Ж.* Семиотика. Объяснительный словарь теории языка // Семиотика / Составление, вступительная статья и общая редакция Ю. С. Степанова. – М.: Радуга, 1983. – С. 483 – 550.
5. *Гумбольдт В.* Язык и философия культуры. – М.: Прогресс, 1985. – 451 с.
6. *Жидков В. С., Соколов К. Б.* Системный подход в исследованиях культуры и искусства // Системные исследования культуры. 2005/Науч. ред. В. С. Жидков. – СПб.: Алатейя, 2006. – 400 с.
7. *Красных В. В.* Этнопсихолінгвістика и лингвокультурология: Курс лекций. – М.: Гнозис, 2002. – 284 с.
8. *Мечковская Н. Б.* Семиотика: Язык. Природа. Культура: Курс лекций: Учеб. пособие для студ. филол., лингв. и переводовед. фак. высш. учеб. заведений – М.: Академия, 2004. – 432 с.
9. *Степанов Ю. С.* Изменчивый „образ языка” в науке XX века // Язык и наука конца XX века. – М., 1995.
10. *Телия В. Н.* Культурно-языковая компетенция: ее высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и дискурсивных практиках/Отв. редактор В. Н. Телия. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 19 – 30.

11. Encyclopedic Dictionary of Semiotics/Gen. Editor Thomas A. Sebeok. – In 3 tomes. – Tome 1 (A-M). – Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter, 1986. – 592 p.
12. *Greimas A. J., Courtés J.* Semiotics and Language. An Analytical Dictionary/Advances in Semiotics Series. Gen. editor Thomas A. Sebeok. – Bloomington: Indiana University Press, 1979. – 409 p.
13. *Poyatos F.* Analysis of a Culture Through Its Culturemes: Theory and Method // Language and Man. Anthropological Issues/Editors W. C. McCormack, S. A. Wurm. – The Hague: Mouton, 1976. – P. 313 – 322.

**LANGUAGE AND CULTURE IN THE CONTEX OF SYSTEMIC
APPROACH TO THE STUDIES OF MAN**

Nadiya Andreichuck

Lviv National Politechnic University

(12, S. Bandera St., Lviv, 79000)

The article supplies arguments for the application of the category of the man's world of life as the key notion in the systemic studies of Homo Lingualis and presents an attempt to substantiate methodological grounds for studying of the interrelation of language and culture in the process of man's creation.

Key words: man's world of life, systemic approach, lingual cultural code.

**ЯЗЫК И КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТЕ СИСТЕМНОГО ПОДХОДА В
НАУКАХ О ЧЕЛОВЕКЕ**

Надежда Андрейчук

Национальный университет «Львовская политехника»

(ул. С. Бандери, 12, г. Львов, 79000)

Аргументирована возможность применения категории жизненного мира человека как ключевого понятия для проведения системного исследования Homo Lingualis. Сделана попытка обосновать методологические основания,

адекватные для исследования взаимодействия языка и культуры в процессе творения человека.

Ключевые слова: жизненный мир человека, системный подход, языковой культурный код.

Стаття надійшла до редколегії 18. 11. 2009

Прийнята до друку 22. 11. 2009